

EDMUNDS TRUMPA

Latvijas Universitāte
etrumpa@latnet.lv**Ieskats Rietumlatgales izlokšņu runātāju
lingvistiskajā apziņā**

1. Kopš 20. gadsimta piecdesmitajiem–deviņdesmitajiem gadiem, kad tika vākts LVDA materiāls, dialektu situācija Rietumlatvijā ir radikāli mainījusies – puse augšzemnieku dialekta pašlaik ir “ieskalota” literārās valodas “jūrā”, kurā palikušas vien nelielas dialekta saliņas, bet dialekts sašaurinājies līdz senās Latgales rietumu robežai.
2. Pēdējo gadu novērojumi liecina, ka augšzemnieku dialekta izdzīvošanai mūsdienās lielākas izredzes ir tad, kad sakrīt vairāki objektīvi vēsturiskie apstākļi (kaut viena nosacījuma neievērošana var dialekta dzīvotspēju pavājināt): izlokšnei jāatrodas Latgalē, vēlams ilgstošs administratīvi teritoriālā miera stāvoklis; izlokšnei jābūt katoliskai, konfesijas ziņā nejauktai.
3. Pastāv arī subjektīvie apstākļi – viens no tiem ir savas lokālās un lingvistiskās piederības nominēšana – dialektam vai valodai jābūt ar savu vārdu. Jo šis vārds ir teritoriālā ziņā aptverošāks, jo sīkāk to nozīmi var modificēt, kombinējot ar lokālo piederību (piemēram, “Barkavas latgaliešu mēle” utt.). Šajā ziņā termini “latgaliešu valoda”, “runāt latgaliski” ir izplatīts pašidentificēšanas līdzeklis ar lielu semantisko slodzi. Turpretī ārpus Latgales esošajām izlokšnēm lokālie šauras valodas vai dialekta nosaukumi ir vāji strukturēti – tie nozīmē konkrētu sīko vienību, bet ne vairāk (tirmaliešu valoda, saikaviešu valoda utt.).
4. Vārdi “Latgale”, “latgalieši”, “latgaliešu valoda/ izlokšne” nostiprinājās 20. gadsimta sākumā, 1910. g. F. Kempam izdodot monogrāfiju “Latgalieši”. Šie termini bija domāti tā laika Vitebskas guberņas latviešu apdzīvotās teritorijas, latviešu etnosa un latviešu izlokšnes apzīmēšanai, nomainot nederīgus terminus “Inflantija”, “inflantieši”, “inflantiešu valoda”, un tie bija pretstatīti terminiem “Baltija”, “baltieši”, “baltiešu valoda/ izlokšne”, kas apzīmētu teritoriju, latviešu etnosu un izlokšnes Baltijas administratīvajā provincē (v. [Russische] Ostseeprovinzen, kr. *Остзейские провинции*), kurā savukārt bija iekļautas trīs – Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas – guberņas. Tātad abi šie termini raksturo latviešus un to valodu.

| Etnolingvistiskie un teritoriālie jēdzieni | Lokālie termini | Nacionālie termini |
|--|--|--------------------|
| Etniskā piederība | latgalieši | latvieši |
| | baltieši | |
| Valoda | latgaliešu (“runāt latgaliski”) | latviešu |
| | baltiešu (“runāt baltiski”) | |
| Teritorija | Latgale (Vitebskas guberņa) | Latvija |
| | Baltija (Vidzemes un Kurzemes guberņa) | |

5. 2010.–2012. gadā apmeklējot Rietumlatgales areālu un anketās iekļaujot jautājumu par latgaliešu un latviešu valodas nošķirtību, konstatēts, ka vismaz lingvistisko F. Kempa piedāvāto jēdzienu sadalījums ir spēkā, lai arī

nosaukumi mainījuši saturu. Paplašinājuši semantiku tādi termini kā *baltieši*, *Baltija*, tomēr arī pašlaik daudziem vecās paaudzes cilvēkiem ir pazīstams izteiciens “runāt baltiski”, ko jaunākās paaudzēs valodā bieži vien izstūmusi nominācija “runāt latviski” (attiecīgi *baltiešu valodas* vietā ieviesies nosaukums *latviešu valoda*).

6. Anketējot 53 latgaliski runājošos Latgales teicējus, uz jautājumu *Vai latgaliešu valoda un latviešu valoda ir divas atsevišķas valodas?* rezultāti apkopojami šādi: neskaidra atbilde – 6, apstiprinoši (tās ir divas atsevišķas valodas) – 7, savukārt negatīvi (tā ir tā pati viena valoda, latgaliešu valoda ir latviešu valodas dialekts u. c.) – 40. Var apgalvot, ka līdz Otrā pasaules kara beigām dzimušajai Latgales paaudzei ar sākumizglītību vai pamatizglītību, latgaliešu valoda jeb dialekts un latviešu literārā valoda ir viena lingvistiski neoponējošā vienība, kurā ar vārdu *valoda* tiek nominēta gan nacionālā kopvaloda, gan lokālais valodas variants. Aptaujā piedalījās arī 38 Vidzemes teicēji: 2 respondenti nav mēcējuši atbildēt, 11 atzinuši, ka latgaliešu valoda un latviešu valoda ir divas dažādas valodas, bet 25 tos uzskatījuši par vienas valodas paveidiem. Tātad tieši vidzemnieki, nevis Latgales pārstāvji latgalisko izloknsni biežāk uztver kā atsevišķu valodu.